

Åbning af det danske arbejdsmarked mod øst har været en succes

Der er kommet mange østeuropæere til Danmark. Det går godt med deres beskæftigelse, og de kan komme til at yde et betydeligt bidrag til finansieringen af den fremtidige velfærd.

Sådan lyder hovedkonklusionerne i det seneste forskningsprojekt fra Rockwool Fondens Forskningsenhed om østeuropæernes indtog på det danske arbejdsmarked. Projektet handler om konsekvenserne af østudvidelsen for det danske arbejdsmarked og for velfærdsstaten og leverer bl.a. den første analyse af det samlede antal østarbejdere i landet. Det fremgår, at siden EU i 2004 blev udvidet med en række nye lande, er antallet af østeuropæere på det danske arbejdsmarked tredoblet – fra knap 10.000 i 2003 til knap 30.000 i 2007.

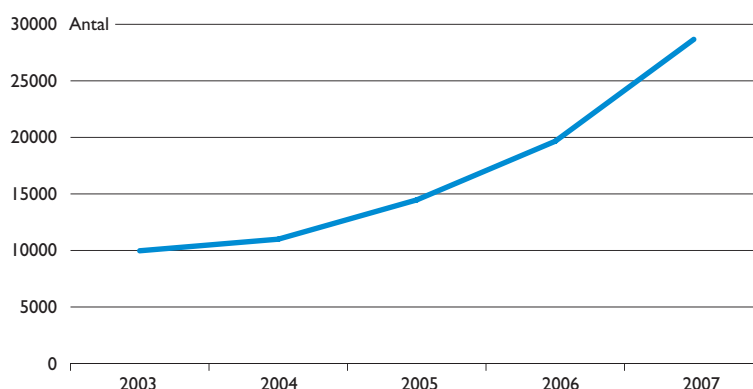
De fleste af de nye indvandrere er polakker eller balttere, og langt hovedparten har ladet sig ansætte som lønmodtagere i danske virksomheder.

Forskningsprojektet *Det danske arbejdsmarked og EU-udvidelsen mod øst* er gennemført i samarbejde med Centre for Economic and Business Research (CEBR) ved Handelshøjskolen i København.

Ifølge forskningschef Torben Tranæs er der mange positive resultater i den nye undersøgelse: "Et af de mere håndfaste er, at netop denne type indvandring kan give store plusser for det danske samfund. Det er ikke urealistisk, at de kommer til at yde et bidrag på op til fire mia. kr. til den offentlige økonomi," siger Torben Tranæs og tilføjer, at "diverse kommissioner jo for tiden leder efter 14 mia. kr."

Der er samtidig en række andre konklusioner på forskningsprojektet. For eksempel, at ansættelse af en udenlandsk eks-

Østeuropæisk arbejdskraft i Danmark 2003-7

Note: Figuren dækker lønmodtagere (inklusive pendlere), selvstændige og udstationerede. Data for pendlere findes kun for 2005 og frem.

Kilde: *Det danske arbejdsmarked og EU-udvidelsen mod øst* (Gyldendal 2009).

Siden EU i 2004 blev åbnet mod øst, er antallet af østeuropæere på det danske arbejdsmarked tredoblet.

pert i en dansk servicevirksomhed er en god nyhed for både virksomhed og ansatte. Virksomheder med udenlandske eksperter er mere produktive, og lønnen stiger mere end i andre virksomheder.

Samtidig viser det sig dog, at det især er de veluddannede indvandrere, der – efter en periode – får lyst til at genudvandre fra Danmark. Jo bedre uddannelse, jo større er sandsynligheden for, at de vender Danmark ryggen og bruger deres talenter andre steder.

Endelig fremgår det af undersøgelsen, at de forventede økonomiske konsekvenser af indvandring spiller en rolle for folks holdninger til indvandring. Personer, der forventer at blive ramt på deres egen privatøkonomi, er mere skeptiske over for indvandring end andre. Undersøgelsen viser også, at overordnet set har danskerne ikke større modvilje over for indvandrere end andre europæere.

Indhold

Østeuropæere kan gavne velfærden

Indvandrere fra de østeuropæiske EU-lande vil kunne give op til fire milliarder kroner ekstra i statskassen om året. De er typisk mænd, og de kommer her for at arbejde. 3

Tredobling af østarbejdere på få år

Efter EU's udvidelse mod øst i 2004 er der kommet tre gange så mange østeuropæere på det danske arbejdsmarked. Langt de fleste er lønmodtagere i danske virksomheder. 5

De private husstande bruger ikke udlændinge i stor stil (endnu), og når de gør det, er det oftest hvidt

Det sker, at udlændingene betales sort, når danske husstande skal have udført et stykke arbejde. Men det sker ikke så tit, som når husstandene bruger dansk arbejdskraft. 7

Virksomheder med udenlandske eksperter er mere produktive og betaler højere løn

I perioden 1999-2005 har det givet ekstra syv pct. på produktiviteten og ekstra tre pct. på lønnen at høre til blandt de servicevirksomheder, der har ansat udenlandske eksperter. 8

Veluddannede indvandrere rejser igen

Veluddannede indvandrere forlader oftere Danmark end andre indvandrere. Det samme gør sig gældende for indvandrere med en meget høj eller meget lav indkomst. 10

Usikkert om østeuropæere har bidraget til at udjævne konjunkturerne

Bliver lønnen mindre konjunkturfølsom i brancher med mange indvandrere eller en høj grad af outsourcing? Svaret er, at det kan man ikke påvise. 11

Danskere er mere optimistiske omkring de økonomiske konsekvenser af indvandringen end andre europæere

Danskere har tidligere været lidt mere skeptiske over for indvandrere end andre EU-borgere. Men i dag er den ekstra skepsis væk. Mange mener, at indvandring påvirker økonomien positivt. 14

Det danske arbejdsmarked og EU-udvidelsen mod øst

Af Nikolaj Malchow-Møller, Jakob Roland Munch og Jan Rose Skaksen med bidrag af Vibeke Borchsenius, Camilla Hvidtfeldt, Claus Aastrup Jensen, Jonas Helth Lønborg, Lynn Roseberry og Sanne Schroll

Gyldendal, april 2009. 160 sider, 169 kr. ISBN 978-87-02-07933-3

Østeuropæere kan gavne velfærden

En ny beregning fra Rockwool Fondens Forskningsenhed viser, at indvandring kan være en fordel for statskassen. I hvert fald hvis indvandringen kommer fra de østeuropæiske EU-lande. Indvandring fra disse lande vil således kunne give op til fire milliarder kroner ekstra i statskassen om året.

Tidligere undersøgelser, blandt andet fra Velfærdscommissionen og de økonomiske vismænd, har konkluderet, at det offentlige i almindelighed ikke skal forvente et overskud af øget indvandring og for mange indvandrergrupper vedkommende et underskud.

Forklaringen på, at den nye undersøgelse kan fremvise et stort plus, er, at den alene fokuserer på østeuropæere og andre fra lignende udviklede lande med adgang til det danske arbejdsmarked.

Østeuropæerne adskiller sig fra andre indvandrergrupper, der ofte kommer hertil på grund af krig i deres hjemland, eller fordi de bliver familiesammenført. Østeuropæerne kommer typisk hertil alene for at arbejde. Og når de arbejder i Danmark, skal de – i de fleste tilfælde – betale skat her.

Østeuropæerne er også specielle på et andet felt: Mændene kommer ofte uden familier, så de har kun et lille forbrug af offentlige servicetilbud som pasning af børn i daginstitutioner, skolegang og sundhedsvæsen.

Resultatet på et plus på op til fire milliarder kroner om året bygger på en beregning ved hjælp af DREAM-modellen, der er udviklet til at analysere de langsigtede konsekvenser af ændringer i befolknings sammensætningen.

Betydeligt bidrag

De fire milliarder kroner, som kan blive en konsekvens af østeuropæernes indvandring, kan blive et betydeligt bidrag til at løse velfærdssamfundets fremtidige økonomiske udfordringer. Regeringens 2015-plan viser, at der i de kommende år vil mangle omkring 14 milliarder kroner om året i skatteindtægter, mens vismændene dog tidligere har fundet, at beløbet snarere er 25 milliarder kroner. Forklaringen på finansieringsproblemet er, at en større

TABEL I
Østeuropæisk indvandring og de fremtidige økonomiske udfordringer

	Mia. kr. i 2008-priser
Finanspolitisk udfordring ifølge 2015-planen	14
Finansieringsbidrag fra østeuropæisk indvandring	4
Resterende finanspolitisk udfordring	10

Kilde: DREAM-gruppen for Rockwool Fondens Forskningsenhed.

Indvandrere fra de nye EU-lande kan løse mere end 25 procent af den finanspolitiske udfordring – nemlig 4 mia. kr. ud af den samlede udfordring på 14 mia. kr.

del af befolkningen vil trække sig tilbage fra arbejdsmarkedet på grund af alder.

Ifølge professor Jan Rose Skaksen fra Centre for Economic and Business Research, som har gennemført undersøgelsen sammen med Rockwool Fondens Forskningsenhed, ser østeuropæisk arbejdskraft ud til at være ganske effektiv i forhold til dette problem. ”Hvis der tages udgangspunkt i de 14 milliarder fra 2015-planen, kan indvandring af østeuropæisk arbejdskraft altså løse mere end 25 procent af det fremtidige finansieringsproblem”, siger Jan Rose Skaksen.

Det kræver ikke en meget stor indvandring af polakker at styrke de offentlige finanser med de fire milliarder kroner årligt. Tværtimod er forudsætningen blot, at indvandringen af østeuropæere fortsætter, så der i 2040 vil være kommet 85-95.000 ekstra personer til Danmark.

Det vil sige en gennemsnitlig nettoindvandring på omkring 3.000 personer årligt, hvilket svarer nogenlunde til nettoindvandringen fra Østeuropa siden EU-udvidelsen i maj 2004.

Kommer for at arbejde

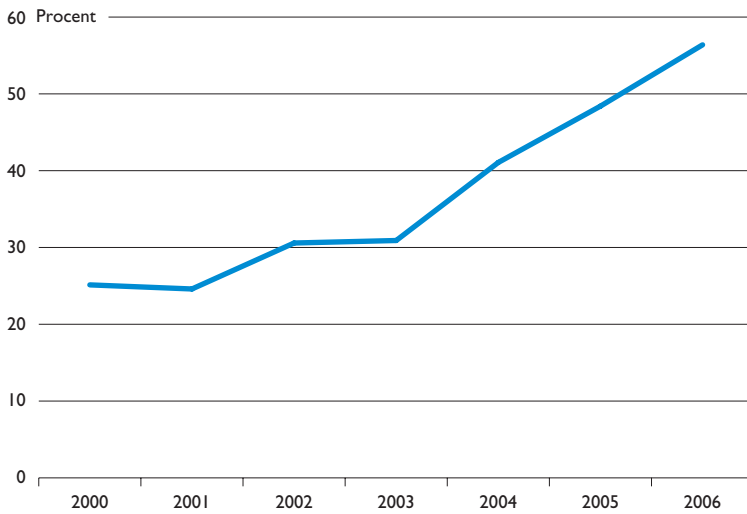
Mange faktorer er bestemmende for, om en indvandrer er en udgift eller en indtægt for staten.

En væsentlig faktor er, om en indvan-

Indvandring af østeuropæisk arbejdskraft kan løse mere end 25 procent af statens fremtidige finansieringsproblem. JAN ROSE SKAKSEN

FIGUR 2

Beskæftigelsesfrekvens for nyankomne østeuropæiske indvandrere allerede ét år efter ankomsten

Note: Figuren er baseret på indvandrere mellem 30 og 65 år, der ankom til Danmark i et givent år. Beskæftigelsesfrekvenser er udregnet som fuldtidsfrekvenser i året efter ankomst.

Kilde: Egne beregninger på IDA-databasen fra Danmarks Statistik.

drer ankommer som voksen, er erhvervsaktiv og betaler skat med det samme, eller – modsat – om han ankommer som spæd og bruger offentlige servicetilbud som dagpasning og skolegang og først betaler skat mange år senere.

En østeuropæisk indvandrer, der kommer hertil som voksen og er i arbejde, er mere gavnlige for statskassen end en nyfødt dansker, som giver underskud de første mange år af livet.

Når tidligere analyser af indvandringens økonomiske betydning ikke har vist en gevinst ved indvandring, så hænger det først og fremmest sammen med indvandrernes beskæftigelsesfrekvens.

Og heller ikke indvandrere fra udviklede lande har haft lige så høj beskæftigelse som danskerne. Så selv om indvandrerne i mange tilfælde er kommet som voksne, har de samlede økonomiske konsekvenser af indvandring fra udviklede lande været nogenlunde neutrale.

Når det gælder den fremtidige indvandring fra de nye EU-lande, er der dog grund til større optimisme. Siden EU-udvidelsen har indvandringen skiftet karakter, mange østeuropæere er kun kommet for at arbejde. Det har betydet, at beskæftigelsen blandt nyankomne østeuropæere ét år efter ankomsten er steget fra omkring 25 procent ved årtusindskiftet til omkring 55 procent i 2006 (for personer mellem 30 og 65 år). Beskæftigelsen stiger kraftigt efter ankomsten. Når beskæftigelsesgraden er helt oppe på 55 procent allerede efter ét års ophold, er det derfor ikke urealistisk, at fremtidige indvandrere fra Østeuropa på længere sigt opnår samme beskæftigelsesgrad som danskere i den erhvervsaktive alder.

Plusset på de fire milliarder kroner kommer, hvis fremtidige østeuropæiske indvandrere når samme beskæftigelsesfrekvens som danskere. I beregningen er det forudsat, at indvandringen vedbliver at have samme kønsfordeling som i 2006. Nemlig 75 procent mænd og 25 procent kvinder. Da mænd i højere grad er i beskæftigelse end kvinder, har det betydning for den samlede gevinst.

Den økonomiske gevinst bliver reduceret til knap to milliarder kroner om året, hvis fremtidens østeuropæiske indvandrere omtrent halverer det aktuelle beskæftigelsesefterslæb i forhold til danskere – og altså ikke når op på danskernes niveau. I den beregning er samtidig forudsat, at andelen af mænd bliver reduceret til 60 procent i den fremtidige indvandring.

I ingen af beregningerne er den fremtidige gennemsnitlige beskæftigelsesgrad sat op som følge af, at østeuropæerne kan vandre ind og ud af landet, alt efter om beskæftigelsessituationen er god eller dårlig i Danmark. Dette vil alt andet lige hæve den gennemsnitlige beskæftigelsesgrad, idet nogle ledige vil vælge at vende hjem i dårlige tider, som det historisk har været tilfældet.

Tredobling af østarbejdere på få år

EU's udvidelse mod øst i 2004 har ført til en markant forøgelse af importen af arbejdskraft fra Østeuropa. På bare tre år er der sket en tredobling af antallet af østeuropæere på det danske arbejdsmarked.

I 2007 arbejdede knap 30.000 østeuropæere i Danmark, mens der tilbage i 2003 og 2004 var tale om ca. 10.000.

Den øgede tilstrømning af arbejdskraft fra øst er sket i forlængelse af, at 12 nye – hovedsageligt østeuropæiske – lande blev indlemmet i EU i 2004 og 2007. Det gav i princippet den østeuropæiske befolkning ret til at slå sig ned og arbejde hvor som helst i EU. Men kun i princippet: I det meste af det gamle EU blev den frie bevægelighed hæmmet med forskellige overgangsordninger.

I Danmark indgik et bredt flertal i Folketinget i slutningen af 2003 den såkaldte *Østaf-tale*, som siden er blevet revideret af flere omgange. Aftalen betød, at arbejdstagere fra de nye EU-lande skulle have en opholds- og arbejdstilladelse, inden de begyndte at arbejde i Danmark. Men denne – relativt milde – begrænsning har øjensynligt ikke hindret, at det danske arbejdsmarked i dag rummer mange flere østarbejdere end tidligere.

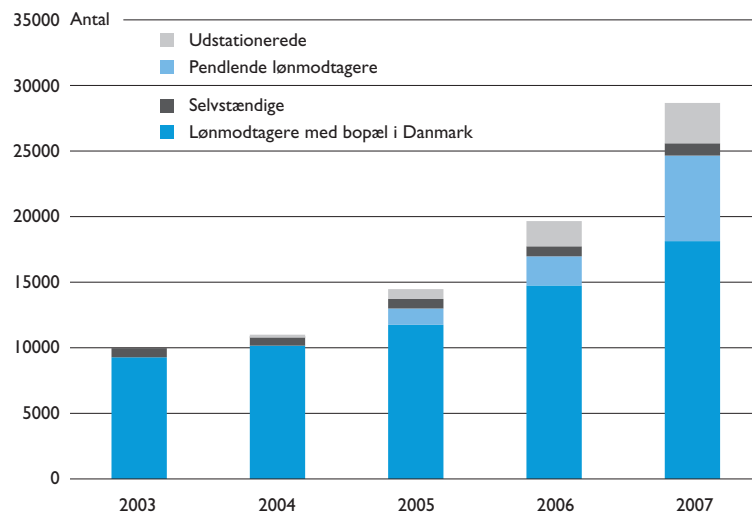
Arbejdstagere fra de nye EU-lande kan komme til at arbejde i Danmark via tre kanaler. De kan blive ansat i en dansk virksomhed, de kan selv oprette en virksomhed i Danmark, eller de kan – fra en udenlandsk virksomhed – lade sig udstationere i Danmark.

Arbejder i danske virksomheder

Første kilde til indvandring – ansættelsen i danske virksomheder – er den absolut dominerende. For eksempel kan en polsk tømrer lade sig ansætte her i landet. Det kan han, hvis bare reglerne overholdes: Han skal ansættes på overenskomstmæssige eller på anden vis sædvanlige løn- og ansættelsesvilkår. I så fald vil der blive udstedt en opholds- og arbejdstilladelse.

Som det fremgår af figur 3, så viser tal fra 2007, at knap ni ud af ti østeuropæere på det danske arbejdsmarked er ansat i danske virksomheder. Langt de fleste af disse – tre ud af fire – bor i Danmark. Resten pendler.

FIGUR 3
Østeuropæisk arbejdskraft i Danmark, 2003-7

Note: Figuren dækker lønmodtagere (inklusive pendlere), selvstændige og udstationerede. Data for pendlere findes kun fra 2005 og frem. Tal for herboende lønmodtagere og selvstændige er baseret på det samlede antal indvandrere i 2007 kombineret med andelen, der var henholdsvis lønmodtagere og selvstændige i 2006.

Kilde: Det danske arbejdsmarked og EU-udvidelsen mod øst (Gyldendal 2009).

Ni ud af ti østeuropæere, der arbejder i Danmark, er ansat som almindelige lønmodtagere i danske virksomheder. Størstedelen bor her, mens en mindre andel pendler mellem deres hjem i udlandet og arbejdet i Danmark. På det seneste er antallet af pendlere dog steget mærkbart.

En anden kanal til det danske arbejdsmarked er at oprette sin egen virksomhed her i landet. Den polske tømrer kan flytte til Danmark og blive selvstændig. Østaf-talen lagde ingen begrænsninger på denne ret. Alligevel er det ifølge forskningschef Nikolaj Malchow-Møller fra CEBR yderst få østeuropæere, der går den vej: Af de knap 30.000 østeuropæere, der arbejdede i Danmark i 2007, var under 1.000 selvstændige.

Tømreren har også en tredje mulighed for at arbejde i Danmark: Han kan forblive i sin polske virksomhed, som løser opgaver i Danmark. Ifølge Østaf-talen er der dog den begrænsning, at udstationerede medarbejdere fra nye EU-lande skal være fastansatte i virksomheden, og de skal have arbejds- og opholdstilladelse, hvis udstationeringen overstiger tre måneder.

Vores analyse er den første, der giver et samlet bud på omfanget af indvandringen af arbejdskraft fra øst. NIKOLAJ MALCHOW-MØLLER

Det er naturligvis forbundet med et vist skøn at vurdere antallet af udstationerede arbejdstagere fra Østeuropa. Det vurderes dog, at der er sket en voldsom vækst i løbet af de senere år – fra godt 100 i 2004 til godt 3.000 i 2007. Men samlet set udgør de udstationerede altså fortsat kun en tiendedel af samtlige østarbejdere i Danmark.

Polakker dominerer

Blandt de østeuropæiske indvandrere, der bor og arbejder i Danmark, er polakkerne klart den dominerende gruppe. Denne gruppe udgør, som det fremgår af figur 4, knap 60 procent af de østeuropæiske lønmodtagere i landet.

Også balterne fylder i gruppen af indvandrere. Knap 20 procent af de herboende østeuropæiske lønmodtagere er fra Estland, Letland eller Litauen.

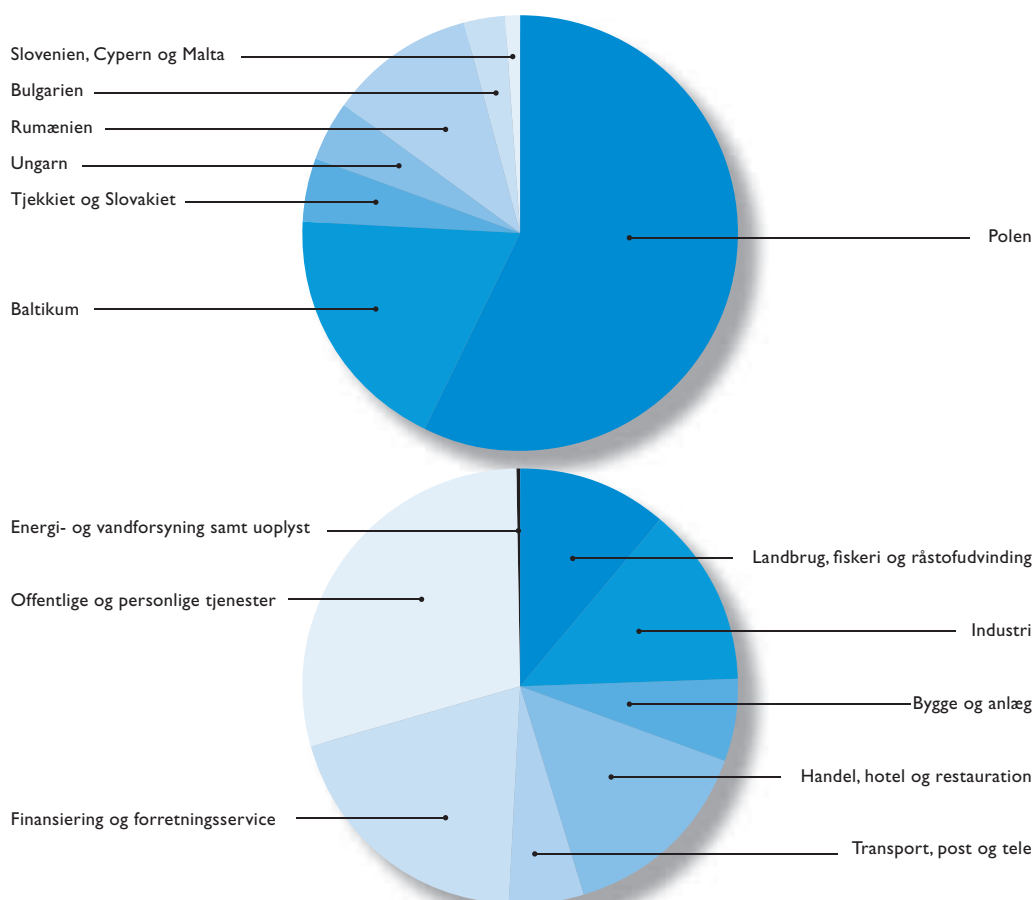
I modsætning til, hvad man måske umiddelbart skulle tro, så er østeuropæerne ikke i udpræget grad ansat i bygge- og anlægsbranchen. De er ansat i mange forskellige brancher. Den største branche for østeuropæerne er *offentlige og personlige tjenester* – en bred betegnelse, der blandt andet rummer hospitaler, frisører og hele det offentlige uddannelsessystem.

Kun hver tyvende østeuropæiske lønmodtager er ansat inden for bygge- og anlægsbranchen (B&A). Det skyldes dog i høj grad, at de østeuropæere, der var her inden østudvidelsen, ikke var ansat i B&A. Således er B&A den branche, der har haft den relativt største vækst siden da. I 2001 var kun 174 østeuropæiske lønmodtagere ansat inden for bygge- og anlæg. I 2007 drejede det sig om 1.122 – altså en stigning på godt og vel 600 procent.

Polakker er den dominerende gruppe blandt de østeuropæiske lønmodtagere i Danmark. Seks ud af ti kommer fra Polen. Østeuropæerne er langt fra alle sammen ansat som murere, tømrere og malere i bygge- og anlægsbranchen. Den branche, der rummer flest østeuropæere, er offentlige og personlige tjenester – hvilket blandt andet rummer hospitaler og uddannelsessystemet.

Fordeling af østeuropæiske lønmodtagere på oprindelseslande og brancher, 2007

FIGUR 4

Note: Antallet af lønmodtagere fra et givet land er bestemt ud fra det samlede antal indvandrere kombineret med andelen, der var lønmodtagere i 2006. Branchefordelingen er baseret på fordelingen i 2006.

Kilde: *Det danske arbejdsmarked og EU-udvidelsen mod øst* (Gyldendal 2009).

De private husstande bruger ikke udlændinge i stor stil (endnu) – og når de gør det, er det oftest hvidt

Når private husstande i Danmark skal have vinduet udskiftet, huset gjort rent eller træet i haven fældet, så går opgaven typisk til en dansker. Og når arbejdet ind i mellem udføres af udlændinge, så er det oftest med regning. Det sker, at udlændingene betales sort, men det sker ikke så tit, som når husstandene bruger dansk arbejdskraft.

Forklaringen er tilsyneladende enkel: Man entrerer ikke med et polsk byggefirma for at få udskiftet et enkelt vindue. Det polske byggefirma kommer på banen ved større projekter – og store projekter vil typisk blive afregnet hvidt. Skal man for eksempel på én gang have udskiftet taget, renoveret facaden og samtidig have malet alle vinduer – så vil mange afholde sig fra at få det gjort sort, eller det vil overvejende være hvidt.

Rockwool Fondens Forskningsenhed har i løbet af 2007 og 2008 spurgt knap 14.000 personer mellem 20 og 72 år, om de i husholdningen har brugt udenlandsk arbejdskraft inden for de seneste 12 måneder. At arbejdskraften er udenlandsk, betyder her, at der er tale om en pendler eller om én, der bor midlertidigt i Danmark. Svarene fra respondenterne peger i flere retninger.

For det første viser undersøgelsen, at det indtil nu kun er få danskere, der har benyttet sig af udenlandsk arbejdskraft i privaten. Det drejer sig om godt én procent af de adspurgte. Det svarer til, at ca. 38.000 danskere i løbet af en 12-månedersperiode har benyttet udenlandsk arbejdskraft i den private husstand.

Den viser også, at den udenlandske arbejdskraft i private husholdninger i hovedsagen ansættes til tre ting. Langt det meste drejer sig om byggeprojekter, men også rengøring og havearbejde er repræsenteret.

Tredje konklusion på undersøgelsen er, at de opgaver, som man ansætter udlændinge til, typisk er markant større end de opgaver, danske håndværkere får fra private. Respondenterne er blevet bedt om at anslå antallet af arbejdstimer pr. håndværksaktivitet. Det viser sig, at udenlandsk arbejdskraft bliver brugt til opgaver, der gennemsnitligt er tre gange så store som de opgaver, danskere bliver hyret til.

Fjerde og sidste konklusion drejer sig om, hvilken andel af det udførte arbejde, der har været sort. Respondenterne er blevet spurgt om, hvorvidt de tror, at de, der udførte arbejdet, ikke havde arbejdstilfælde, eller at arbejdet var sort. Ud fra svarene kan det anslås, at det drejer sig om 16 procent af det arbejde, udlændinge udfører.

De 16 procent er behæftet med betydelig usikkerhed, blandt andet fordi respondenterne kan være tilbageholdende med at tilkendegive, at de har benyttet udenlandsk arbejdskraft, især hvis det var illegal arbejdskraft eller sort.

Rockwool Fondens Forskningsenhed har i forbindelse med tidligere undersøgelser anslået, at omkring hver anden arbejdstime udført i danske hjem i forbindelse med reparation og vedligeholdelse er sort. Når det drejer sig om udlændinge, er der kun tale om 16 procent eller godt hver sjette udførte time. Meget tyder altså på, at de danske husholdninger efterspørger relativt mindre sort arbejde af de udenlandske håndværkere.

Alligevel kan sort arbejde udført af udlændinge godt være et lige så stort problem som blandt danskere. Forklaringen er, at danskere er ansat bredt i alle mulige brancher – også brancher, hvor der stort set ingen muligheder er for sort arbejde. Udlændinge er derimod typisk ansat i de brancher, hvor der er meget sort arbejde.

Virksomheder med udenlandske eksperter er mere produktive og betaler højere løn

Når en privat dansk servicevirksomhed ansætter en udenlandsk ekspert, så er der tale om en god nyhed – både for virksomheden og for de kommende danske kolleger.

Private servicevirksomheder, der har ansat udenlandske eksperter, har de senere år klaret sig bedre end andre servicevirksomheder. Deres produktivitet er nemlig steget mere. I perioden 1999-2005 er der tale om en ekstraordinær produktivitetsstigning på syv procent. Produktiviteten er et udtryk for, hvor meget man kan producere i timen med en given mængde ansatte, maskiner, bygninger, mv.

Ifølge Jakob Roland Munch fra Centre for Economic and Business Research (CEBR), Handelshøjskolen i København, som har lavet analysen sammen med Rockwool Fondens Forskningsenhed, har den større produktivitet også smittet af på lønnen til de ansatte. "Lønnen er steget tre procent ekstra i perioden 1999-2005 i servicevirksomheder, der har ansat udenlandske eksperter", siger Jakob Roland Munch. Samme tendens gør sig gældende i andre brancher, men her er effekten ikke lige så statistisk sikker. Analysen bygger på danske registerdata over samtlige udenlandske eksperter i Danmark.

At lønnen stiger sammen med produktiviteten, er ikke så overraskende. Hver enkelt medarbejder er mere produktiv, og kan derfor kræve en højere løn.

Flere mulige forklaringer

Resultatet af undersøgelsen bør ikke nødvendigvis få alle virksomhedsejere til at kigge sig om efter mulige udenlandske kandidater i håbet om, at de vil kunne bidrage til en øget indtjening.

Det er nemlig ikke oplagt, at virksomhedernes produktivitet er øget på grund af de udenlandske eksperter. Det kan forholde sig modsat: At virksomhederne var produktive og fremgangsrige i forvejen, og at de netop af den grund havde svært ved at finde kvalificeret dansk arbejdskraft og derfor større behov end andre for at ansætte udlændinge.

Selv hvis det sidste skulle være forklaringen, er konklusionen, at de udenlandske eksperter er vigtige for virksomhederne og dermed for dansk økonomi. En konsekvens af, at eksperterne har ladet sig ansætte, er nemlig, at de meget produktive virksomheder kan blive i Danmark. Det kan de, selv om det danske arbejdsmarked ikke har nok kvalificerede folk at byde på.

Som minimum er de udenlandske eksperter altså vigtige for at kunne fastholde produktive (eller værdifulde) virksomheder i Danmark. Men flere teorier peger på, at udenlandske eksperter faktisk har endnu større betydning. At de i sig selv er med til at skabe mere produktive virksomheder.

En af teorierne er, at når man begynder at ansætte udenlandske eksperter, så får man som virksomhed adgang til et globalt arbejdsmarked. Det giver større mulighed for at finde en medarbejder med lige netop de kompetencer, man har brug for.

En anden teori er, at de udenlandske eksperter bringer ny viden ind i virksomheden. De kan for eksempel komme fra et andet forskningsmiljø. Eller de kan komme med en anden ledelsestradition i bagagen. De kan også have et særligt kend-

Vores analyser viser, at servicevirksomheder, der anvender udenlandske eksperter, klarer sig bedre – både på produktivitet og løn.

JAKOB ROLAND MUNCH

TABEL 2

Udenlandske eksperters effekt på produktivitet og løn hos danske kolleger i danske serviceerhverv

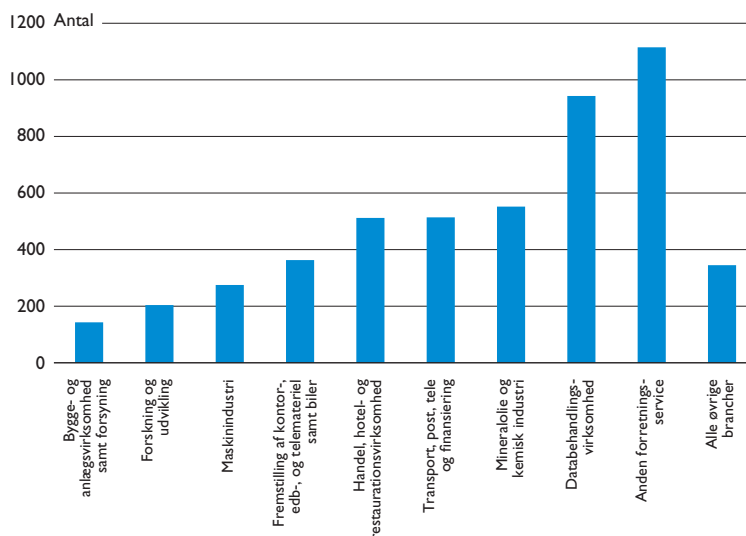
	Produktivitet	Løn
Ekstraordinær stigning 1999-2005	7 pct.	3 pct.

Note: Kun virksomheder med mindst 10 ansatte er medtaget i analysen. Offentlige virksomheder er ikke analyseret, da det er forbundet med store metodemæssige vanskeligheder at måle deres produktivitet.

Kilde: Det danske arbejdsmarked og EU-udvidelsen mod øst (Gyldendal 2009).

Private servicevirksomheder, der er begyndt at ansætte udenlandske eksperter, har oplevet en større stigning i produktivitet og løn i forhold til andre servicevirksomheder.

Antal udenlandske eksperter i forskellige brancher i 2005

Kilde: Det danske arbejdsmarked og EU-udvidelsen mod øst (Gyldendal 2009).

De udenlandske eksperter optræder ofte i brancher, der konkurrerer internationalt, og som har en vidensbaseret produktion. Fem brancher tegner sig for næsten 75 procent af de knap 5.000 udenlandske eksperter, der arbejder i den private sektor.

forskellig art. Også brancherne "handel, hotel- og restaurationsvirksomhed" samt "transport, post, tele og finansiering" anvender en del udenlandske eksperter. Til sammen tegner disse fem brancher sig for næsten 75 procent af alle udenlandske eksperter i den private sektor.

skab til udenlandske markeder – hvilket kan vise sig nyttigt i forhold til eksport og import. En estisk uddannet ingeniør har både viden om og netværk i Estland, hvilket kan være uvurderligt for en virksomhed, der vil forsøge at sælge eller købe produkter på det marked. Eksperten kan hjælpe virksomheden med at begå sig i forhold til lokal lovregulering, distributionskanaler eller lignende.

Især IT- og medicoindustri

Selv om der således kan være mange fordele ved at benytte udenlandske eksperter, er der også omkostninger. Det gælder for eksempel brug af fremmedsprog i den interne kommunikation og omkostninger ved rekruttering. Derfor vil det ikke være en fordel for alle virksomheder at bruge udenlandske eksperter.

De udenlandske eksperter er da også meget skævt fordelt på brancher. I mange brancher er der slet ikke brug for hverken danske eller udenlandske eksperter. Det gælder for eksempel indenlandske servicefag som frisører, håndværkere og lignende.

Ekspertene bliver typisk ansat i vidensintensive og internationaliserede erhverv. Det gælder især "mineralolie- og kemisk industri" (som bl.a. inkluderer medicinalvirksomheder), "databehandlingsvirksomhed" samt "anden forretnings-service", som bl.a. indeholder konsulenter af

Sådan sammenlignes virksomhederne

I analysen har man undersøgt private virksomheder med mindst 10 ansatte, som ikke anvendte udenlandske eksperter i 1999.

Man sammenligner produktivitetsudviklingen for de virksomheder, der begyndte at anvende udenlandske eksperter i perioden 2001 til 2003, med de virksomheder der ikke begyndte at anvende udenlandske eksperter i perioden.

Ved udenlandske eksperter forstås personer, der i Danmarks Statistiks inddeling arbejder med færdigheder på højeste niveau inden for sit område, og som har et andet oprindelsesland end Danmark.

Der er andre forhold end en begyndende anvendelse af udenlandske eksperter, der kan påvirke produktiviteten. Én mulighed er, at en stigende brug af eksperter i det hele taget – både udenlandske og danske – kan øge produktiviteten. Der er derfor i analysen korrigeret for betydningen af en øget brug af danske eksperter.

En anden mulighed er, at udenlandske eksperter især anvendes i virksomheder, der eksporterer. Der er mange analyser, der peger i retning af, at eksporterende virksomheder er mere produktive end andre virksomheder. Der er derfor i analysen korrigeret for betydningen af eksportintensiteten i virksomhederne.

Veluddannede indvandrere rejser igen

Veluddannede indvandrere forlader oftere Danmark end andre indvandrere.

Det viser en undersøgelse af samtlige registeroplysninger om alle indvandrere, der er kommet til Danmark i perioden 1986-2005, og som minimum har opholdt sig i Danmark hen over et årsskifte.

Betydningen af indkomst for om indvandrere forlader landet igen er måske lidt overraskende, idet det både er de højest lønnede og de lavest lønnede, som hyppigst genudvandrere. ”Så i den forstand er der noget om, at den danske velfærdsmodel appellerer til personer med middelindkomster”, vurderer professor

Jan Rose Skaksen fra CEBR. Med hensyn til betydningen af arbejdsmarkedstilknytning er billedet mere broget. På den ene side har folk uden for arbejdsstyrken en større tilbøjelighed til genudvandring. På den anden side genudvandrere kontanthjælpsmodtagere i mindre grad end andre indvandrere.

Forventeligt

At de veluddannede og højtlønnede bevæger sig mere end andre, er ikke meget overraskende. Jo bedre uddannet man er, og jo bedre ens indtjeningspotentiale er, desto bedre mulighed har man for at få indrejsetilladelse og klare sig andre steder i verden, hvis Danmark ikke står mål med forventningerne.

Når det gælder den anden ende af indkomstspektret – de lavtlønnede og dem uden job – er sandsynligheden for genudvandring sværere at forudsige. På den ene side vil man forvente, at disse personer vil være så skuffede over mulighederne i Danmark, at de rejser. På den anden side er de sociale ydelser i Danmark mere gunstige for arbejdsløse, der kommer fra lavtlønsjob, og for personer uden for arbejdsmarkedet end andre steder i verden. De fundne effekter peger da også i begge retninger.

Udover økonomiske årsager kan der være andre mere sociologiske årsager til, at nogle indvandrere oftere udvandrere end andre. Disse årsager er også analyseret i undersøgelsen.

EU-borgere tager hjem

Gruppen af indvandrere er naturligvis meget sammensat. I den ene ende af spektret er indvandrere fra vores nabolande, der helt planlagt er her i landet midlertidigt i forbindelse med uddannelse, udstationering eller andet. I den anden ende af spektret er personer fra verdens fattige lande, som er flygtet til Danmark fra krig og forfølgelse i deres hjemland og ikke har en realistisk chance for at vende hjem.

Undersøgelsen fra Rockwool Fondens Forskningsenhed viser da også, at indvandrere fra de gamle EU-lande oftere forlader Danmark end indvandrere fra mindre udviklede lande. Samtidig rejser EU-borgere for det meste tilbage til deres hjem-

TABEL 3

Faktorer der påvirker genudvandring

Lang uddannelse	Øger genudvandring
Høj indkomst ift. mellem	Øger genudvandring
Lav indkomst ift. mellem	Øger genudvandring
Uden for arbejdsstyrken (ift. lønmodtager)	Øger genudvandring
Arbejdsløs (ift. lønmodtager)	Svag tendens til øget genudvandring
Kontanthjælpsmodtager	Mindsker genudvandring
Selvstændig erhvervsdrivende (ift. lønmodtager)	Svag tendens til mindre genudvandring
Østeuropæiske EU-lande (ift. gamle EU-lande)	Mindsker genudvandring
Øvrige udviklede lande (ift. gamle EU-lande)	Mindsker genudvandring
Mindre udviklede lande (ift. gamle EU-lande)	Mindsker genudvandring
Lever i parforhold	Mindsker genudvandring
Lever i parforhold med dansker	Mindsker genudvandring
Har børn	Svag tendens til mindre genudvandring
Høj andel indvandrere af samme nationalitet i kommunen	Mindsker genudvandring
Høj andel indvandrere i kommunen i alt	Øger genudvandring

Kilde: Det danske arbejdsmarked og EU-udvidelsen mod øst (Gyldendal 2009).

Økonomiske og sociologiske faktorer er afgørende for, om indvandrere vælger at genudvandre.

land, hvis de rejser. Lige omvendt forholdet det sig med indvandrere fra mindre udviklede lande. Her rejser de fleste videre til et tredjeland, når de forlader Danmark.

Der er taget højde for disse forskelle i den statistiske analyse. Det er altså ikke sådan, at forklaringen på, at de veluddannede rejser, er, at de kommer fra de gamle EU-lande. Analysen er udformet, så man kan isolere effekten af hver enkelt faktor. Og veluddannede genudvandre *alt andet lige* oftere end andre.

Lokale netværk

En anden faktor, der viser sig at have betydning for genudvandringen, er, om der bor mange med samme nationalitet i kommunen. Gør der det, vil færre genudvandre. Dette kunne tyde på, at et stærkt netværk af landsmænd er med til at holde på indvandrerne.

Lidt pudsigt gør den omvendte effekt sig gældende, hvis der bor mange indvandrere af anden etnisk oprindelse end personen selv i kommunen. Da vil tendensen til at genudvandre være større.

Usikkert om østeuropæere har bidraget til at udjævne konjunkturerne

Lønningerne i Danmark er gennem de senere år blevet mindre konjunkturfølsomme end tidligere. Tidligere tiders sammenhæng mellem lav ledighed og høje lønstigninger er blevet svagere og er i perioder helt forsvundet.

Forklaringen kunne være globalisering – altså det, at f.eks. polakker vil komme hertil og arbejde, hvis der bliver for stor mangel på folk i en bestemt branche. Eller det, at slagterier kan sende opskæringen af svin til Tyskland – kaldet *outsourcing* – hvis de hjemlige lønkrav bliver for høje.

Ny forskning viser, at man ikke kan påvise nogen sammenhæng mellem de danske lønningers svage konjunkturfølsomhed og globaliseringen.

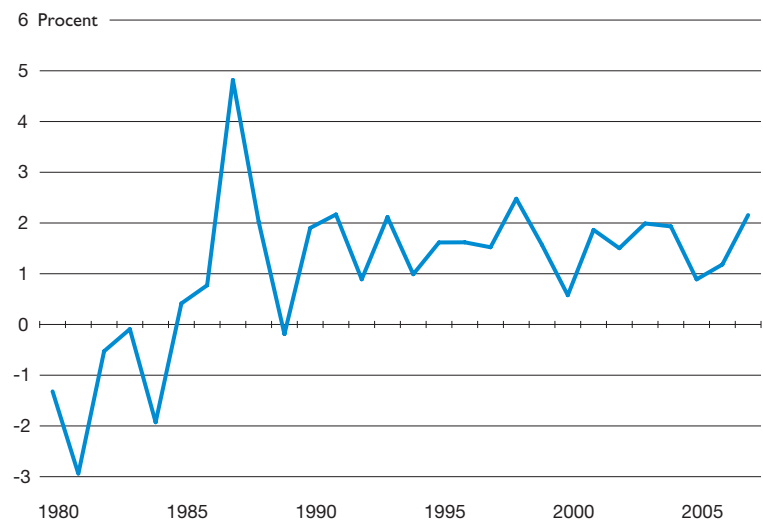
Det er undersøgt, om en stor andel indvandrere eller en høj grad af outsourcing i bestemte brancher fører til, at disse brancher har mindre konjunkturfølsomme lønstigninger.

Konklusionen er, at *nej*, det kan man ikke påvise.

Det er korrekt, at danske arbejders løn kun er steget moderat til trods for de senere års lave ledighed. Men det kan ikke påvises, at den svage sammenhæng mellem ledighed og lønstigninger skyldes mange tilrejsende polske arbejdere eller outsourcing til udlandet.

FIGUR 6

Reallønsstigninger 1980-2007

Kilde: Det Økonomiske Råd.

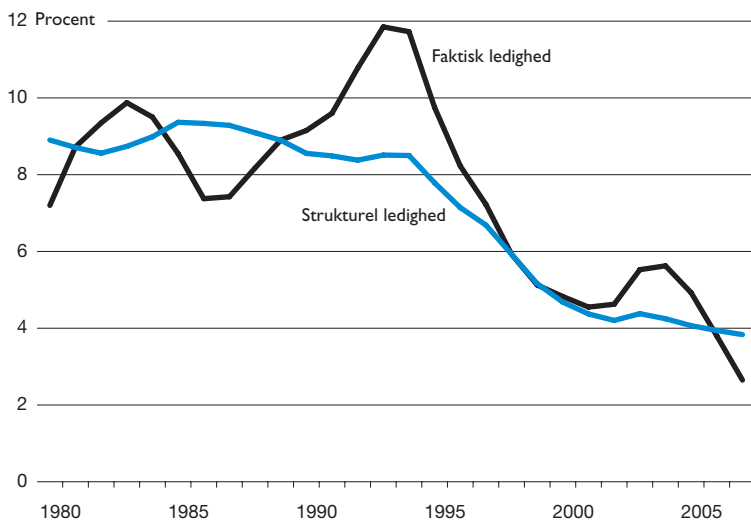
Tidligere svingede reallønsstigningerne kraftigt fra år til år. De senere år har de været stabile.

Bedre strukturer

Reallønsstigningerne – som er lønstigningerne renset for inflation – svingede kraftigt for 20 og 30 år siden. Men de seneste 15 år har stigningerne ligget stabilt omkring 1-2 procent om året, uanset at le-

FIGUR 7

Faktisk og strukturel ledighed 1980-2007

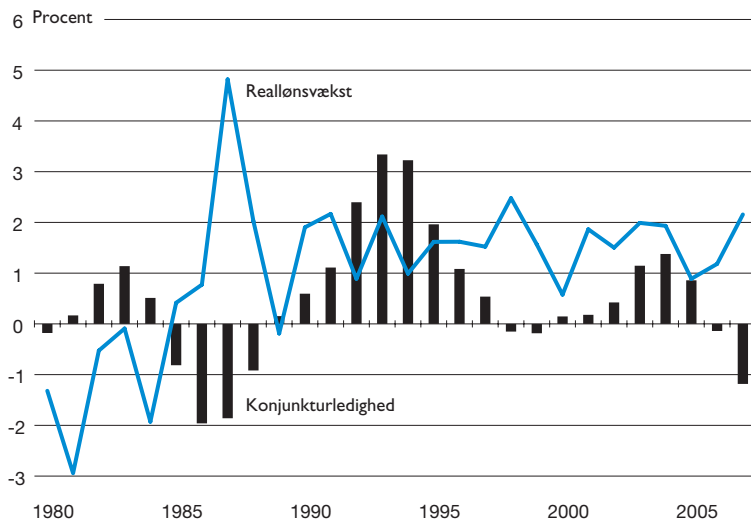

Kilde: Det Økonomiske Råd.

Den strukturelle ledighed har været faldende siden 1980'erne på grund af forbedrede strukturer på arbejdsmarkedet. Den faktiske ledighed svinger omkring det strukturelle niveau i takt med konjunkturerne.

FIGUR 8

Sammenhæng mellem lønstigninger og konjunkturledighed 1980-2007

Kilde: Det Økonomiske Råd.

Fra 1980 til 1989 var der sammenhæng mellem konjunkturledighed og lønstigninger. Fra 1980 til 1984 var der negativ reallønsudvikling, samtidig med at den faktiske ledighed oversteg strukturledigheden. Fra 1985 til 1989 var der stor vækst i reallønnen, samtidig med at den faktiske ledighed var lavere end det strukturelle niveau. Siden 1990 har sammenhængen været begrænset.

digheden er faldet til et rekordlavt niveau.

Det lave niveau for ledigheden hænger sammen med, at der i Danmark er gennemført en vellykket økonomisk politik de seneste årtier. En politik, der har forbedret strukturerne på arbejdsmarkedet.

Siden 1980'erne er det lykkedes at halvere den såkaldte strukturelle ledighed ved at forbedre fleksibiliteten på arbejdsmarkedet. Den strukturelle ledighed er det ledighedsniveau, som vil optræde i økonomien i en normal konjunktursituation. Det betyder, at man i dag kan have en højere beskæftigelse og en lavere ledighed end tidligere, uden at det slår ud i såkaldt overophedning af økonomien, hvor lønnen stiger uforholdsmæssigt meget.

Konjunkturer påvirker heller ikke længere

Men selv om man tager højde for, at den strukturelle ledighed er faldet, og kun ser på den såkaldte konjunkturledighed – så viser det sig, at der er mindre og mindre sammenhæng mellem ledighed og lønstigninger.

Konjunkturledigheden – altså forskellen mellem den faktiske ledighed og den strukturelle ledighed – er et udtryk for, om der er mangel på arbejdskraft, eller om der modsat er mange ledige. Er konjunkturledigheden positiv, er der ledig arbejdskraft. Omvendt er konjunkturledigheden negativ, når der er mangel på arbejdskraft.

Ud fra økonomisk teori vil man forvente, at negativ konjunkturledighed følges af høje lønstigninger. Og omvendt, at positiv konjunkturledighed følges af lave lønstigninger. Sådan har det da også været historisk: I 1980'erne, hvor første halvdel var præget af konjunkturledighed og lave – decideret negative – reallønsstigninger. I midten af 1980'erne var der mangel på arbejdskraft og høje reallønsstigninger.

Men efterfølgende er sammenhængen forsvundet: Siden 1990 har der været stabile og beherskede reallønsstigninger, uanset om der har været mangel på arbejdskraft eller ej.

Årsagerne til, at lønstigningerne ikke længere varierer i takt med ledigheden, kan være mange. En mulighed er, at globaliseringen betyder, at lønmodtagerne ikke længere kan drage fordel af en lav ledighed til at opnå mere i løn ved forhandlingsbordet.

At høje lønkrav blot vil resultere i, at virksomhederne i stedet importerer udenlandsk arbejdskraft eller outsourcer produktion eller andre opgaver til udlandet.

En sådan effekt kan i princippet påvises ved at fokusere på de brancher, der i særlig grad har tiltrukket udenlandsk arbejdskraft eller flyttet produktion til udlandet. Det drejer sig f.eks. om bygge- og anlægsbranchen samt om slagteribranchen. Hvis man kan vise, at der er en sammenhæng mellem adgangen til at bruge udenlandsk arbejdskraft – eller outsourcing – og mindre konjunkturfølsomme lønstigninger, så underbygges ideen om, at udenlandsk arbejdskraft stabiliserer konjunkturerne.

Men det viser sig ikke at være tilfældet.

At sammenhængen ikke kan påvises, betyder ikke nødvendigvis, at den er fraværende. Det kan også skyldes, at effekten er svær at adskille fra effekten af andre ændringer som for eksempel mere stabile inflationsforventninger. Endelig kan det være, at vi har noget til gode, at det først er, når ledigheden stiger, og konkurrencen om jobbene skærpes, at effekten af globaliseringen viser sig; altså effekten af at en del af konkurrencen om jobbene kommer fra virksomheder og personer, som ikke er en del af de hjemlige organisationer.

Phillipskurven – sammenhængen mellem ledighed og lønstigninger

Sammenhængen mellem ledighed og lønstigninger blev første gang formuleret i en artikel af den new zealandske økonom A.W. Phillips i 1958. Phillips analyserede sig på baggrund af data for Storbritannien frem til, at der er en sammenhæng mellem lav ledighed og høje lønstigninger – og omvendt en sammenhæng mellem høj ledighed og lave lønstigninger. Sammenhængen kaldes for Phillipskurven.

Phillips mente, at en lav arbejds-

løshed afspejler en periode med stor efterspørgsel efter arbejdskraft, hvor arbejdsgiverne forsøger at sikre sig arbejdskraft til deres egne virksomheder ved at øge lønnen.

Siden Phillips skrev sin artikel, har der været meget forskning og mange diskussioner omkring forskellige aspekter af Phillipskurven, men mange prognoser og meget økonomisk rådgivning bygger fortsat i høj grad på Phillipskurven.

Danskere er mere optimistiske omkring de økonomiske konsekvenser af indvandringen end andre europæere

Det er ikke rigtigt, at danskere er særskilt modvilligt indstillet over for indvandrere, sammenlignet med indstillingen i landene omkring os. Den danske befolkning er hverken mere eller mindre modvillige over for indvandrere, end europæere er i almindelighed.

Det viser en analyse af data fra European Social Survey som via spørgeskemaundersøgelser afdækker holdninger, opfattelser og adfærd blandt borgere i Europa.

I tre omgange – i 2002/3, i 2004/5 og igen i 2006/7 – er omkring 2.000 personer i hvert af de medvirkende lande blevet spurgt om, hvorvidt de mener, at personer fra fattige lande uden for Europa bør have ret til at indvandre. Der er fire svarmuligheder, nemlig "Vi bør tillade mange/en del/nogle få/ingen at flytte hertil."

Som det fremgår af figur 9 var andelen af skeptiske danskere tidligere lidt højere end i resten af EU-15 (de gamle EU-lande, fra før østudvidelsen). Men i den seneste undersøgelse ligger andelen på samme niveau. Det dækker dog over, at andelen af stærkt skeptiske – "ingen må flytte hertil" – er markant højere i de øvrige EU-lande i forhold til Danmark.

Danskerne har altså været lidt mere skeptiske end andre, men den forskel er stort set væk. Og meget tyder på en stigende skepsis i de øvrige EU-lande – en udvikling, der ikke ses i Danmark. Specielt er den stærke skepsis steget i EU som helhed siden 2004, mens den er faldet i Danmark.

Danske vurderinger mere positive

I forhold til accept af indvandrere fra rige lande – f.eks. omkringliggende europæiske lande – er danskerne mere positive end andre. Kun 29 procent af danskerne mener, at vi skal tillade "nogle få" eller "ingen" at komme ind i landet. Det samme gør sig gældende for 39 procent af borgerne i EU-15 som helhed.

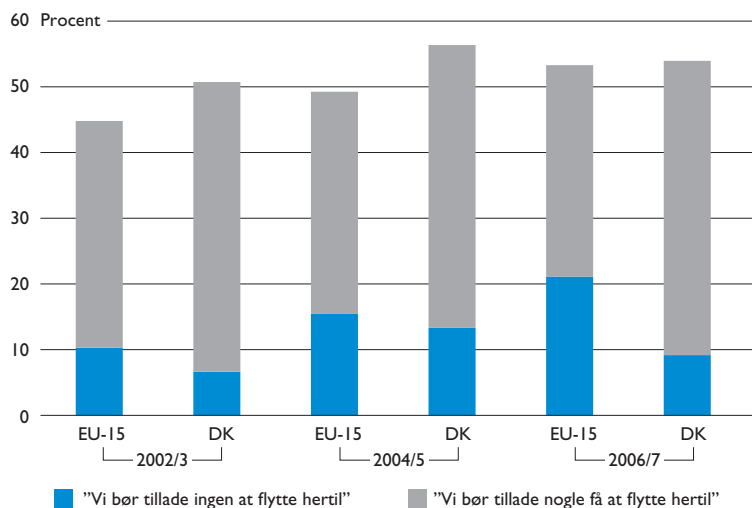
Danskere er, i forhold til de øvrige lande, også mere positive i deres vurdering af, hvordan indvandring påvirker den hjemlige samfundsøkonomi.

I undersøgelsen fra 2002/3 blev der stillet en række spørgsmål med det mål at afklare, hvordan man opfatter de økonomiske konsekvenser af indvandring. Man har skullet erklære sig enig eller uenig i, om indvandring fører til, at gennemsnitslønnen bliver trukket ned; om indvandrere tager job fra indfødte; om indvandring skader de fattiges økonomiske muligheder mere end de riges; om indvandrere modtager mere fra social- og sundhedssystemet, end de bidrager med i skat; og endelig om indvandrere hjælper med til at besætte stillinger, hvor der er mangel på arbejdskraft.

Som det fremgår af tabel 4, så er danskerne – sammenlignet med andre EU-borgere – langt mere optimistiske med

FIGUR 9

Andel der er skeptiske over for indvandring fra fattige lande uden for Europa

Kilde: Det danske arbejdsmarked og EU-udvidelsen mod øst (Gyldendal 2009).

Godt halvdelen af danskerne var i 2006/7 skeptiske over for indvandring, hvilket er på niveau med de øvrige EU-lande. Men andelen, der mener, at der skal lukkes helt for indvandring – "Vi bør tillade ingen at flytte hertil" – er markant lavere i Danmark i forhold til de andre, gamle, EU-lande.

hensyn til de økonomiske konsekvenser af indvandringen.

I Danmark forventer færre, at indvandring giver lavere lønninger; færre forventer, at indvandrerne tager deres job, og færre forventer, at indvandringen går ud over de fattige. Kun i forhold til de offentlige finanser er danskerne mere pessimistiske end andre EU-borgere: En større andel forventer, at indvandrerne kommer til at modtage mere, end de bidrager med.

Dansk skepsis uforklaret

Den relativt positive danske holdning til økonomiske konsekvenser af indvandring efterlader et åbent spørgsmål.

På den ene side kan man konstatere, at danskerne i mindre grad end resten af EU frygter de økonomiske konsekvenser af indvandring. På den anden side er vi – jf. figur 9 – overordnet set, lige så skeptiske over for indvandrere som EU-15. Det naturlige spørgsmål i den sammenhæng er, hvorfor det?

Det fremgår nemlig, at der er en tæt sammenhæng mellem menneskers holdninger til de økonomiske konsekvenser af indvandring og de holdninger, de har til indvandrere. Specielt spiller personlige økonomiske motiver en rolle for holdningen til indvandring, som det vises i en analyse af forskerne fra CEBR i bogen *Det danske arbejdsmarked og EU-udvidelsen mod øst*.

Forventninger til økonomiske konsekvenser af indvandring

Udsagn	Andel enige i Danmark i pct.	Andel enige i EU-15 i pct.
Indvandrere trækker gennemsnitslønnen ned	20	38
Indvandrere tager job fra de indfødte	14	39
Indvandrere skader fattige mere end rige	35	50
Indvandrere modtager mere, end de yder til det offentlige	53	46
Indvandrere besætter stillinger, hvor der er mangel på arbejdskraft	67	64

Kilde: *Det danske arbejdsmarked og EU-udvidelsen mod øst* (Gyldendal 2009).

Danskerne er generelt mere optimistiske omkring de økonomiske konsekvenser af indvandring end befolkningen i de andre gamle EU-lande. F.eks. mener kun 20 procent af danskerne, at indvandrerne trækker lønnen ned, modsat de andre EU-15 lande, hvor gennemsnitligt 38 procent mener det samme. Danskerne er lidt mere negative på ét enkelt punkt, nemlig i forhold til om indvandrere modtager mere fra social- og sundhedssystemet, end de bidrager med i skat. Det kan hænge sammen med, at det i Danmark er relativt let at få ret til offentlige ydelser.

Når nu danskere, i forhold til EU-15, forventer færre negative økonomiske konsekvenser og samtidig generelt er lige så negative som andre, så der er en større uforklaret rest af skepsis i Danmark, som det også vises i analysen fra CEBR.

Hvad denne uforklarede skepsis bunder i, er stadig et åbent spørgsmål.

Publiceringer fra projektet

I 2009 udsendes:

Det danske arbejdsmarked og EU-udvidelsen mod øst
Af Nikolaj Malchow-Møller, Jakob Roland Munch og Jan Rose Skaksen (Gyldendal)

De juridiske aspekter vedrørende EU-udvidelsen og det danske arbejdsmarked
Af Lynn Roseberry (Syddansk Universitetsforlag)

Has Globalization Changed the Phillips Curve. Industry-Level Evidence on the Effect of the Unemployment Gap on Wages
Af Claus Aastrup Jensen (Syddansk Universitetsforlag)

Emigration of Immigrants – A Duration Analysis
Af Sanne Schroll (Syddansk Universitetsforlag)

I 2007 udsendes:

Udenlandsk arbejdskraft i Danmark. Konsekvenserne for løn og beskæftigelse
Af Nikolaj Malchow-Møller, Jakob Roland Munch og Jan Rose Skaksen (Rockwool Fondens Forskningsenhed)

Udenlandsk arbejdskraft i landbruget. Omfang, udvikling og konsekvenser
Af Claus Aastrup Jensen, Nikolaj Malchow-Møller, Jakob Roland Munch og Jan Rose Skaksen (Rockwool Fondens Forskningsenhed)

What happens to the Employment of Native Co-Workers when Immigrants are Hired?
Af Nikolaj Malchow-Møller, Jakob Roland Munch og Jan Rose Skaksen (Rockwool Fondens Forskningsenhed)

Immigrants at the Workplace and the Wages of Native Workers
Af Nikolaj Malchow-Møller, Jakob Roland Munch og Jan Rose Skaksen (Rockwool Fondens Forskningsenhed)

Rockwool Fondens Forskningsenhed. Nyhedsbrev (ISSN 1396-1217) udgives for at informere offentligheden om resultaterne af den løbende forskning i Enheden. Nyhedsbrevet er ikke ophavsretligt beskyttet og må frit citeres eller kopieres med fornøden kildeangivelse.

Ansvarshavende redaktører: Forskningschef Torben Tranæs og formidlingschef Bent Jensen.

Forskningsenhedens øvrige medarbejdere er: Forskningsassistent Lars Højsgaard Andersen, forsker Signe Hald Andersen, seniorforsker Jens Bonke, forskningsassistent Johannes K. Clausen, forskningsassistent Maria Elgaard, forskningsassistent Peter Fallesen, forsker Jane Greve, forsker Camilla Hvidtfeldt, forskningsassistent Rasmus Landersø, forskningsassistent Frederik Lyngsaa Lang, forsker Claus Larsen, forskningsassistent Ane Ring Laursen, forsker Helene Bie Lilleør, forskningsassistent Louise Herrup Nielsen, forsker Marie Louise Schultz-Nielsen, sekretær Mai-britt Sejberg, forskningsassistent Peer Skov og forskningsassistent Elise Stenholt Sørensen.

Evt. praktiske spørgsmål vedrørende nyhedsbrevet besvares af Mai-britt Sejberg på tlf. 39 17 38 32. Fax: 39 20 52 19.

Adresse: Sejrøgade 11, 2100 København Ø. E-post: forskningsenheden@rff.dk. Hjemmeside: www.rff.dk